УДК 37 (092) **В. Г. Кузь**

СОФІЯ РУСОВА: СТОРІНКИ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ У КОНТЕКСТІ СЬОГОДЕННЯ

Постановка проблеми в загальному вигляді. Серед постатей, які визначають історію розвитку української суспільно-громадської думки, просвітницького руху кінця XIX і до 40-х років XX століття одна з найяскравіших – Софія Русова. Трагізм її долі полягає в тому, що для кількох поколінь творча спадщина С. Русової «її роль в українській культурі не висвітлювалась і не аналізувалась, тому, що на ній було тавро української буржуазної націоналістки та емігрантки» [3, ІІІ].

Актуальність проблеми зумовлюється необхідністю збагачення теоретичних підвалин реформи освіти України досвідом минулого, важливістю оцінки і осмислення педагогічної спадщини С.Русової.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Наукову спадщину Софії Русової досліджували Л. Артемова, А. Богуш, З. Боршова, Я. Бурлака, Л. Вовк, Н. Дічек, В. Качкан, Н. Ничкало, О. Проскура, О. Сухомлинська, О. Савченко.

Дисертаційні дослідження С. Русовій присвятили: І. Пінчук – «Освітня діяльність і педагогічні погляди С. Русової (1856–1940)»; Г. Груць – «С. Русова і просвітительський рух в Україні»; О. Джус – «Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції (1922–1940)»; В. Сергєєва – «Проблеми дошкільного виховання в педагогічній спадщині Софії Русової»; О. Пшеврацька – «Психолого-педагогічні засади організації суспільного дошкільного виховання в працях С. Русової»; Н. Маліновська – «Методика використання лінгводидактичних ідей С. Ф. Русової у навчанні дошкільного переказу художніх творів»; О. Таран – «Проблеми дидактики в педагогічній спадщині С. Русової»; О. Пеньковець – «Філософсько-освітні погляди С. Русової (соціально-філософський аналіз)»; О. Фролова – «Концепція особи в освітньому

вченні С. Русової»; Л. Горюнова – «Громадсько-політична та культурно-просвітницька діяльність Софії Русової (1870–1940)».

Мета статті – висвітлити постать Софії Русової як багатогранного вченого, енциклопедиста, письменника, історика, мистецтвознавця, етнографа, громадського діяча, організатора просвіти, однієї з найвидатніших засновників жіночого руху в Україні, члена Центральної Ради, визначного педагога та психолога, автора концепції національної освіти, дошкільного виховання, нової школи, монографій з педагогіки та психології, програм, підручників.

«Мої спомини» – унікальна праця С. Русової, що носить історико-біографічний характер. Опис життя родини і своєї власної долі С. Русова подає в контексті аналізу суспільно-політичних подій, що відбувались у ті часи в Україні й Росії [6].

Мати Софії – Ганна Жерве, француженка, батько – Федір Ліндфорс, – швед. Одружились і жили батьки у Сибіру, але через слабкий стан здоров’я дружини і перших їх дітей Федір Ліндфорс змушений був придбати на Чернігівщині маєток Олешню і перевезти туди свою сім'ю, де й народилась 18 лютого 1856 року Софія. Родина Ліндфорсів належала до української аристократії, діти отримали шляхетну освіту. Всі вони були пов’язані з прогресивними колами української інтелігенції у Києві, Санкт-Петербурзі і стали патріотами України.

У сім'ї Софія засвоїла значення і красу міцних родинних традицій і вже згодом у власній родині була вірною подругою, люблячою дружиною і помічником свого чоловіка Олександра Русова, видатного громадського діяча, науковця-етнографа, а також ніжною і дбайливою матір’ю і бабусею. Під впливом Олександра Софія здійснила своє перше етнографічне дослідженя – взимку в Олешні збирала й записувала колядки, щедрівки, пісні, казки, обряди. У 1874 році в Петербурзі Софія і Олександр одружилися. М. Драгоманов, який планувався бути у них на весіллі, приїхати не зміг, то за батька і світилку були Микола та Ольга Лисенки. Молодий композитор підніс Софії та Олександрові безцінний весільний дарунок – власну рапсодію на пісню «Золоті ключі».

Саме тоді, коли Русови перебували у Петербурзі, виходить у світ горезвісний валуєвський указ з відомою фразою: «никакого малороссийского языка нет, не было и быть не может». Заборонялося літературне і наукове українське слово, важка хмара адміністративних утисків зависла над Україною. І от в цей час на Олександра Русова покладається надзвичайно складна і відповідальна місія – врятувати від загибелі заборонені рукописні твори Тараса Шевченка, надрукувати за кордоном увесь «Кобзар» без цензурних скорочень. У 1875–1876 рр. подружжя здійснило в Празі всю роботу, пов'язану з підготовкою і виданням двох томів «Кобзаря», а потім і перевезенням його через кордон на батьківщину. 1876 року подружжя повернулось до Чернігова. Згодом, вже маючи двох маленьких дітей, Софія зазнала арештів, перебування під слідством, ув'язнення у Лук'янівській тюрмі. Софія Федорівна згадувала: «Правду казав мені колись Короленко: «Життя наше, завдяки піклуванню мудрого начальства, повне негативних радощів. От не були б ви арештовані, не зазнали б радощів визволення» [2, с. 10].

Усюди, куди б не закидала доля Софію Федорівну, вона організовувала дитячі садки, недільні школи, народні читальні, вела широку просвітницьку роботу. Виїжджаючи за кордон, Русова цікавилась роботою дитячих садків у Брюсселі, із захопленням знайомилась у Берліні з домом Фребеля – Песталоцці, вивчала праці цих видатних педагогів, що завдяки знанню багатьох європейських іноземних мов полегшувало їй цю роботу. Повернувшись до Києва, Русова на запрошення Фребелівського товариства виступила з лекцією з питань організації дошкільного виховання за рубежем, яка була зустрінута з захопленням. Тоді ж вона була запрошена до Фребелівського інституту викладати курс дошкільного виховання. Власне, підкреслюємо, як особливо важливе. – з цього часу і до останніх днів життя С. Русової було тісно пов'язаним з педагогікою. Як відомо, у Софії були неабиякі музичні здібності. Йшлося навіть про вступ до Петербурзької консерваторії по класу фортепіано. Та бажання щиро і віддано служити Україні, людям, школі, довкіллю, дітям взяли верх. Про своє захоплення дітьми жінка пише: «Душа дітей, їх

задоволення – от що чарувало мене. Коли я оповідала і бачила усі їх ясні очі, звернені до мене, блискучі від зацікавлення, то й я відчувала це задоволення; коли я гралася з ними, то теж разом із ними переживала хвилювання тієї чи іншої гри».

Свій перший дитячий садок Марія і Софія Ліндфорс відкрили у Києві 1871 р. Цей заклад стає також осередком національної культури.

Невдовзі, внаслідок другої революції, політична ситуація в Україні ускладнилася, уряд змушений був евакуюватися, тому в 1919 році Міністерство освіти опинилось у Кам'янці-Подільському, де на той час уже було відкрито Перший український університет на чолі з ректором І. Огієнком. Тут Софія Федорівна вела курс лекцій, водночас займалася дитячими притулками, шпиталями, брала участь в організації товариства дошкільного виховання імені Песталоцці, а у складі комісії Червоного Хреста опікувалася долею українських полонених у польських таборах. У цей час її обирають також заступницею голови української філії міжнародної жіночої організації.

Викладачів Кам'янець-Подільського університету зобов'язували копати буряки, працювати на городах. Софію Федорівну не залучали до цієї роботи, оскільки вона вела при університеті дитячий садок. Глибоке знання своєї справи і високий авторитет Русової в університеті серед колег і студентів викликали до неї повагу і з боку радянської влади. Але переслідування, доноси, недовіра змусили вчену перейти Збруч і дістатися до Львова, де було відзначено її ювілей – 50-річчя педагогічної діяльності, що почалася в 1871 р. із заснуванням дитячого садка.

Центральним питанням у розв'язанні проблем школи й освіти, на думку С. Русової, є питання про вчителя. У статті «До сучасного становища народного учителя» подано аналіз соціально-економічного, правового, загальнокультурного і професійного рівня українського вчительства того часу. Авторка стверджує, що тільки досвідчений, щасливий, незалежний у правовому та економічному становищі вчитель буде корисним і для учнів, і для їх батьків, і для суспільства.

Надзвичайно цікавими є праці С. Русової з питань національного мистецтва та його місця в системі освіти та виховання. «Можна сміливо сказати, – писала С. Русова, – що використовуючи національне мистецтво – цей могутній фактор художньо-естетичного виховання, фактор, який створює в народній школі атмосферу ідеалізму, піднесеного настрою і пошуку вічно прекрасного, наша школа віднайшла б нові засоби благородного виховного впливу».

На сторінках журналу «Світло» (1910–1914) вона широко представляє здобутки передової світової педагогічної думки, висвітлюючи філософські й педагогічні погляди Ж. Ж. Руссо, Г. Песталоцці, Ф. Фребеля, Л. Толстого, П. Лесгафта. При тім головну увагу вона спрямовує на суспільні, філософські та психолого-педагогічні засади, на яких будується національна система освіти і дошкільного виховання: «Але час іде й народ, що не має своєї школи, попасає задніх!... Такому народові, який не має своєї школи й не дбає про неї, призначені економічні злидні й культурна смерть. Ось через що сучасним гаслом усякого свідомого українця мусить бути завдання: рідна школа на Вкраїні» [3, с. 7].

Особливої уваги заслуговує видана окремою книжечкою праця С. Русової «Страннік Григорій Саввич Сковорода Біографіческій очерк». Виховні погляди Сковороди найбільш сконцентровані в коротенькій його роботі «Благородний Єродій», в якій він зауважує: «Виховання залежить від успішного виконання трьох умов: 1) благо породити; 2) зберегти пташеняті молоде здоров’я і 3) навчити вдячності» [3, с. 4–5].

У 1917–1921 рр., С. Русова працює у Центральній Раді, в Кам'янецькому університеті, друкує статті, наприклад програмну статтю «Вільна українська школа», книжки, підручники: «Нова школа» (1917 р.), «Дошкільне виховання» (1918 р.), «Нова школа соціального виховання» (1924 р.).

У 1921–1940 рр., у часи еміграції з-під її пера виходять друком у Празі «Теорія педагогіки на основі психології» (1924 р.), «Дидактика» (1925 р.) та інші. С. Русова з глибокою повагою ставилась до ідей розвитку дітей та до

різних аспектів навчання та виховання, описаних у працях Песталоцці, Фребеля, Ушинського, Декролі, Толстого, Бехтерева, Дьюї, Лесгафта.

Розглядаючи світовий досвід, С. Русова ставить питання про те, на яких засадах будувати українську школу, якими принципами необхідно керуватися. На її погляд, орієнтири слід шукати у Т. Шевченка:

І чужому научайтеся,

І свого не цурайтесь.

Тобто школа і освіта мають вбирати в себе всі прогресивні здобутки закордонних реформаторів і водночас створювати свою систему на національному ґрунті, враховуючи насамперед потреби свого краю, національні вимоги, історичні традиції, зокрема традиції братських шкіл, що в основі мали гуманістичні та демократичні принципи.

Померла Софія Русова 5 лютого 1940 р. у Празі. У 1991 р. на її честь, у 135-ту річницю від дня її народження, у День Віри, Надії і Любові в Олешні було відкрито пам’ятну плиту. На урочистості до села завітали учасники ювілейної конференції, серед яких були онуки і правнуки Софії Федорівни з Філадельфії, Праги, Монреаля, Москви, Санкт-Петербурга. Серед них – художники, науковці, педагоги, перекладачі. Нащадки Ліндфорсів-Русових успадкували від славної бабуні палку прихильність до України, знають українську мову, несуть у світ українську культуру.

У свої працях С. Русова вибудувала концепцію національної освіти, вбачаючи саме у ній головні засади творення держави. Звернемось до її думок:

«Найдорожчий скарб у кожного народу – його діти, його молодь, й що свідоміше робиться громадянство, то з більшою увагою ставиться воно до виховання дітей, до забезпечення їм найкращих умов життя» [6, с. IX].

«Велике слово – школа! Се скарб найкращий кожного народу, се ключ золотий, що розмикає пута несвідомості, се шлях до волі, до науки, до добробуту. У вселюдському житті тільки той народ і бере перемогу, який має найкращу школу» [6, с. IX].

Софія Русова з глибокою повагою ставилась до педагогічної творчості видатного італійського педагога, своєї сучасниці Марії Монтесорі (1870–1952). Вона першою познайомила українську педагогічну громадськість з основними принципами системи Марії Монтесорі, подала аналіз її педагогічних ідей, показала особливості методів виховання в Домах дитини, специфіку і багатство дидактичних матеріалів. У системі Марії Монтесорі С. Русову перш за все захоплювало уважне ставлення до дитячої душі, індивідуальний підхід до виховного процесу, забезпечення вихователем таких умов, за яких кожна дитина повноцінно й самостійно вчиться орієнтуватися у різноманітних властивостях дидактичного матеріалу, явищах та умовах соціальної дійсності. Опрацьовуючи власну концепцію дошкільного виховання, С. Русова творчо використовувала ці здобутки.

Система Монтесорі відразу набула світового значення, вона й тепер є однією з найпопулярніших у практиці дошкільного та шкільного виховання різних країн.

Особливого значення у розвитку дитини С. Русова надає українській мові, і аргументовано формулює один із засадничих принципів навчання, який зводиться до того, що «в школі повинно вчити тою мовою, якою балакає і думає дитина. Чи буде то мова, чи тільки місцева говірка, але коли вона одріжняється од державної або літературної мови, то завше повинна стати найпершим способом, найпершим знаряддям у справі формування думки і почуття школяра…» [6, с. 53].

Принципово важливе значення у вихованні і навчанні дітей С. Русова надає національному мистецтву. Вона пише: «Перше естетичне враження селянська дитина має від національного орнаменту і дуже бажано, щоб … дитина побачила на стіні вишиваний рушник, кахлі на грубці, лаву, укриту плахтою, згадала свою рідну хату і почувала себе наче серед своїх знайомих речей» [7, с. 51].

Вона відзначає, що все виховання мусить бути пронизане мистецтвом, естетичними сприйманнями, емоціями, пояснюючи цю потребу»: «Естетичні

переживання дають найчистішу радість, а радість є могутній вихователь, і ним не можна нехтувати. Тільки веселий розум хилиться до добра, сум та горе родять зло. Ніщо не має над нами такої влади, як краса природи або краса мистецького твору».

С. Русова вважає, що виховання є процес творчий, однак основою він має науку – закони психології, фізіології, педагогіки як вітчизняної так і європейської, а то й світової педагогічної думки.

У 1935 році в Коломиї вийшло перше видання книжки Русової «Наші визначні жінки», що мало надзвичайно важливе соціально-політичне та історичне значення. У 1945 році ця книжка була перевидана в Канаді з передмовою Олени Косілевської, яка зазначила, що С. Русова «ніжним серцем відчула горе і кривду народу, серед якого жила, так полюбила його, що стала найкращою донькою України». Кожний період у житті і творчості Софії Русової був напруженим, цілеспрямованим, багатогранним і надзвичайно плідним.

Її принципова громадянська позиція вимагала мужності, а родинне життя було насичене драматичними подіями й трагізмом втрат. І все ж у її діяльності не було спадів, це була нелегка, духовно виважена дорога вгору, вершиною якої можна вважати унікальну історико-біографічну працю «Мої спомини» (Львів, 1937 р.).

Як пише Олена Проскура, назавжди зостанеться з нами і серед нас те Добре, Вічне і Розумне, що привнесла ця жінка у всеукраїнське багаття духовного утвердження нації, у творення і розвиток історії української педагогіки. Той духовний вогонь і нині має зігрівати всіх, кому дорогі рідна історія нашої національної дошкільної та шкільної педагогіки.

Використані джерела:

1. Онищенко, О. Дорогою надії / Онищенко, О. / ДТ. UA, №35 (53) 6. X. 2012 – С. 1,12.

2. Проскура, О. Біля джерел української педагогічної думки / Софія Русова. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – С. 5–33.

3. Проскура, О. Біля її вогнища / Русова, С. Мої спомини / Софія Русова / – К.: Україна–Віта, 1996. – С. III –XII.

4. Русова, С. Вибрані педагогічні твори / Софія Русова / – К.: Освіта, 1996. – 304 с.

5. Русова С. Дитячий сад на національнім грунті / Софія Русова // Світло, 1910. – № 3. – С. 45–54.

6. Русова, С. Мої спомини / Софія Русова / – К.: Україна–Віта, 1996. – 208 с.

7. Русова, С. Справа народної освіти на Україні / Софія Русова // Світло, 1911. – № 1. – С. 52–68.

Анотація

Кузь В. Г. Софія Русова: сторінки життя і творчості у контексті сьогодення

У статті висвітлюються сторінки життя і творчості Софії Русової у зв'язку з сьогоденням.

***Ключові слова**: національне виховання, концепція національного виховання, нова школа, дошкільне виховання.*

Аннотация

Кузь В. Г. София Русова: страницы жизни и творчества в контексте современности

В статье освещаются страницы жизни и творчества Софии Русовой в связи с настоящим.

***Ключевые слова**: национальное воспитание, концепция национального воспитания, новая школа, дошкольное воспитание.*

Annotation

Kuz VG Sofia Rusova: page life and work in the context of the present

The article highlights the pages of life and creativity Rusova in connection with the present.

***Keywords:** national education, the concept of national education, new school, pre-school education.*